

daje pregled događaja vezanih za prestanak otpora i kapitulaciju Jugoslovenske vojske.

Glavne karakteristike borbenih dejstava ove armije mogu se svesti na nekoliko autorovih teza: armija je trebalo da brani front od 400 km, a nije imala dovoljno snaga za to; divizije su zato morale da budu kordonski razvučene duž celog fronta; potom armija još uvek nije završila svoju mobilizaciju i koncentraciju. Konačno, Peta armija nije imala dovoljan broj protivtenkovskog i protivavionskog naoružanja, tako da su Nemci ostvarili nadmoć i u vazduhu i na zemlji, što je dosta uticalo na moral kako vojnika tako i oficira. I pored svega toga, jugoslovenske jedinice su pokazale borbenu vrednost. Autor posebno ističe Topličku i Cersku diviziju, a od komandanata generala Milorada Majstorovića.

Monografija je bazirana na obimnim autorovim istraživanjima, pre svega u Vojnom arhivu u Beogradu. Ona se najvećim delom sastoji od izjava oficira Jugoslovenske vojske, dok sačuvanih naređenja ima malo, uglavnom su iz predratnog perioda. Žikić se posebno pozabavio proučavanjem personalnih podataka komandnog osoblja u Petoj armijskoj oblasti, ističući ličnosti koje su imale značajnije uloge u kasnijem toku Drugog svetskog rata na različitim ratnim stranama (Tanasije Dinić, Marko Mesić, Viktor Pavičić, Miloš Masalović, Ilija Kukić, Branislav Pantić), kao i više komandante koji su stradali na ovom odseku.

Autor konsultuje značajan broj različitih monografija, studija, članaka i periodike. Posebno ističemo korišćenje objavljenih i neobjavljenih izjava, memoarske i dnevničke građe aktera ovih događaja (generali Miloje Popadić i Milorad Majstorović, potpukovnik Dragutin Hal). Pregled iscrpne bibliografije ove monografije uverava nas da je reč o važnom istraživanju.

Monografija Miloša Žikića *Aprilski rat u Moravskoj banovini: Peta armija Jugoslovenske vojske u ratu 1941* važan je doprinos savremenoj srpskoj (vojnoj) historiografiji. Autor je osvetlio niz nepoznatih događaja i aktera koji su vojevali na istočnom frontu odbrane Kraljevine Jugoslavije aprila 1941. Afirmisao je herojske postupke jedinica ili pojedinaca iz redova Jugoslovenske vojske, a ukazao je i na mnoge neadekvatnosti ili protivrečnosti u organizovanju odbrane Kraljevine. Ovim istraživanjem ponudio je javnosti dobro pisano i prikupljenim podacima obogaćeno delo.

Aprilski rat 1941. kao posebna i izdvojena celina Drugog svetskog rata na jugoslovenskom

ratištu i danas privlači istraživačku i čitalačku pažnju ovdašnje historiografije i zainteresovane publike. Stoga smatram da će monografiju Miloša Žikića *Aprilski rat u Moravskoj banovini: Peta armija Jugoslovenske vojske u ratu 1941*, njegov monografski prvenac, čitati i oni koji nisu posebno zainteresovani za vojnu ili ratnu istoriju.

Bojan Dimitrijević

Илија Кукобат, СОВЈЕТСКИ УТИЦАЈИ НА ЈУГОСЛОВЕНСКО ВАЗДУХОПЛОВСТВО 1944–1949: ИЗМЕЂУ САРАДЊЕ И СУПРОТСТАВЉАЊА, Београд, Институт за савремену историју, 2020, 256.

Naš mladi kolega, stipendista Ilija Kukobat, pozabavio se naslovljenom temom u svojoj magistarskoj (master) studiji: *Sovjetski uticaji na jugoslovensko vazduhoplovstvo 1944–1949: između saradnje i suprotstavljanja*. Ovo je još jedna od knjiga mladih saradnika Instituta za savremenu istoriju sa kojom je Institut januara 2020. konkurisao kod nadležnog Ministarstva, sa namerom da svi najmlađi saradnici objave svoje master radove i tako zakorače na važan stepenik naučne afirmacije. Svojim prethodnim diplomskim radom i volontiranjem u Muzeju jugoslovenskog vazduhoplovstva Ilija Kukobat se već afirmisao kao vrstan poznavalac istorije jugoslovenskog vazduhoplovstva. Monografija koja je pred nama predstavlja jedan korak u daljem osvajanju te tematike.

Vazduhoplovstvo se kao novi tehnološki vid vojske i civilnog saobraćaja afirmisalo u 20. veku kao značajan činilac ljudskog funkcionisanja, ali i dobilo značajnu ulogu u ratovima tokom tog veka. Pisati o istoriji vazduhoplovstva, u međuvremenu, postojalo je naučno legitimno i, štaviše, veoma traženo. Šira publika i kod nas, a još više u inostranstvu sa pažnjom prati svakva izdanja.

Tema koju je obuhvatio Kukobat je po godinama kratka, ali je reč o periodu u kojem su nova Jugoslavija i Sovjetski Savez intenzivno sarađivali na vojno-političkom polju, pa tako i u oblasti vazduhoplovstva. Najviše vojnog, ali kasnije i u domenu civilnog – saobraćajnog. Monografija Kukobata, izmerljena na različitim arhivskim i drugim izvorima, iscrpno analizira ovaj period i gotovo sve vidove saradnje.

Sovjetski Savez je svoje prisustvo u jugoslovenskim ratnim događajima pretvorio u realnost u jesen 1944, kada je direktnim vojnim

prisustvom učinio da se u Jugoslaviji instalira novi politički režim od strane Komunističke partije Jugoslavije na čelu sa Josipom Brozom Titom. U tom periodu počinje i razvoj jugoslovensko-sovjetskih vazduhoplovnih odnosa, pre svega kroz vojni sporazum prema kojem su jugoslovenskim partizanima predate na upotrebu i dalje korišćenje dve vazduhoplovne divizije sa preko 200 borbenih aviona.

Posleratna saradnja se odvijala u oblasti široko postavljene obuke jugoslovenskih vazduhoplovnih kadrova u SSSR-u, isporuke nekoliko partija borbenih aviona i prisustva vojnih – vazduhoplovnih savetnika u jedinicama vazduhoplovstva Jugoslovenske armije. Pred sam kraj tog perioda formirano je mešovito jugoslovensko-sovjetsko aero-transportno društvo JUSTA, ali čije delovanje neće dugo trajati, jer već naredne sezone dolazi do prekida odnosa dve države, pa vojna i civilna vazduhoplovna saradnja prestaju.

Autor je temu postavio hronološki, započevši tumačenje ove saradnje ratnom saradnjom partizanskog pokreta sa sovjetskom armijom i njenim vazduhoplovstvom. U svojoj analizi ratne saradnje koja se završava formiranjem grupe vazduhoplovnih divizija i njenim borbenim dejstvima u proleće 1945. na Sremskom frontu i prema Zagrebu, on dobro zaključuje da su se pojavile „suviše kasno da bi imale presudnog uticaja na tok i ishod rata“, odnosno da se „njihov značaj (se) ogleđa u tome što su predstavljale kadrovsku i materijalnu osnovu za posleratni razvoj vazduhoplovstva Jugoslovenske armije“.

U narednim poglavljima Kukobat analizira saradnju dve države i armije u oblasti vazduhoplovstva posle završetka Drugog svetskog rata. Uglavnom se usredsređuje na tehnološku saradnju, isporuke naoružanja i opreme, počevši od aviona, preko oruđa za protivavionsku artiljeriju do različite opreme i rezervnih delova. U jednom od kasnijih poglavlja, autor detaljno tumači tipologiju aviona nabavljenih u Sovjetskom Savezu i njihov tehnološki uticaj na upotrebu u Jugoslaviji. Veoma detaljno razmatra i obuku u sovjetskim vazduhoplovnim učilištima 1944–1948. godine, pri čemu je značajna autorova analiza razlika između školskog sistema i obuke kod Sovjeta i jugoslovenske vazduhoplovne prakse. Autor je obradio jugoslovensku vazduhoplovnju štampu i sovjetski uticaj koji je bio primetan u njoj do jeseni 1948, da bi potom usledio preokret i sovjetska strana portretisana najgorim epitetima. Ovo je značajno poglavlje u kojem se hrono-

loški pokazuje promena političke klime i stavova u odnosu dve zemlje kroz pisanje štampe.

Posebno poglavlje autor je posvetio jugoslovensko-sovjetskoj saradnji u civilnom vazduhoplovstvu, kroz stvaranje i funkcionisanje mešovitog društva JUSTA 1947–1949. godine. Ovo mešovito društvo je težilo da premreži jugoslovenski vazdušni prostor, uspostavi što širu mrežu avio-saobraćaja i u suštini istisne tek formirani Jugoslovenski aerotransport. Ističemo autorov zaključak o društvu JUSTA: „Konačno, Jugoslavija je primer mešovitih društava... koristila kao argumente u nastojanju da dokaže eksploatorsku prirodu takvih preduzeća, kako na svojoj teritoriji, tako i u drugim zemljama gde su radila, a u korist Sovjetskog Saveza. Ipak, budući da je kratko postojala njen nestanak gotovo da nije imao nikakvog uticaja na jugoslovenski vazdušni saobraćaj“. Posebno nov, sa istraživačke strane, doprinos sagledavanju jugoslovenske vazduhoplovne industrije u kontekstu saradnje sa Sovjetima čini i deo o Vazduhoplovnom savezu Jugoslavije, koji je, rekli bismo, pionirski istraživački poduhvat Kukobata.

Autor uočava da je prodor sovjetskog uticaja i tehnike u jugoslovensko vazduhoplovstvo počeo da stvara prirodan otpor u domaćoj vazduhoplovnoj praksi. Štaviše, i industriji, ustanovljenoj u decenijama postojanja Kraljevine Jugoslavije, Kukobat je posvetio, po nama, ključno poglavlje „Otpori sovjetskom uticaju u jugoslovenskom vazduhoplovstvu“. Ovo poglavlje smatramo značajnom kontratežom u odnosu na tok jugoslovensko-sovjetske saradnje koja je prisutna u ostalim poglavljima.

Pogoršanje jugoslovensko-sovjetskih političkih odnosa će se prelomiti preko pregovora na koje je došla jugoslovenska vojna delegacija u Moskvu početkom 1948. godine. Jugoslovensko insistiranje kod Sovjeta na isporuci mlaznih aviona verovatno je veoma iritiralo Sovjete, koji su se i sami u tom trenutku mučili sa osvajanjem proizvodnje mlaznih aviona i nisu shvatali zašto su jugoslovenskoj strani potrebni najsavremeniji borbeni avioni. Jugoslovenska megalomanija sučelila se sa sovjetskim odbijanjem.

Možemo se, na kraju, složiti sa Kukobatomim zaključkom: „Sovjetski uticaji na vazduhoplovstvo socijalističke Jugoslavije u njegovim prvim godinama, kao i jugoslovenski otpori protiv njih, predstavljaju višeslojnu temu kroz čiju prizmu se prelama čitava istorija jugoslovenskog vazduhoplovstva u ovom periodu“.

Smatramo da će prva monografija Ilije Kubobata *Sovjetski uticaji na jugoslovensko vazduhoplovstvo 1944–1949* privući pažnju zainteresovane ali i šire publike. Nadamo se, takođe, da će njegovi sledeći radovi o istoriji jugoslovenskog vazduhoplovstva posle 1945. godine ići i dalje uzlaznim korakom.

Bojan Dimitrijević

Раде Ристановић, БЕОГРАДСКИ РАВНОГОРЦИ: ЈУГОСЛОВЕНСКА ВОЈСКА У ОТАЦИНИ И РАВНОГОРСКИ ПОКРЕТ У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ 1941–1944, Београд, Институт за савремену историју, 2020, 427.

Monografija dr Radeta Ristanovića je plod dugogodišnjeg istraživačkog rada autora, naročito na izučavanju istorije Beograda u Drugom svetskom ratu. Struktura knjige određena je tematski, a u okviru svake tematske celine sadržana je predstavljena hronološkim redom od 1941. do 1944. godine. Sadržina knjige podeljena je na 13 celina, uključujući predgovor i uvod.

U *Predgovoru* autor iznosi ideje koje su bile vodilje za početak istraživanja, kraći istorijat pristupa toj temi u jugoslovenskoj i srpskoj historiografiji, kao i osnovnu problematiku vezanu za izvore i literaturu. U *Uvodu* autor je nastojao da čitaocu predstavi širi istorijski kontekst: od osnova nacističkog okupacionog sistema u Evropi, preko pokreta otpora, funkcionisanja istog u urbanoj sredini, do prelaska na istorijat međuratnog Beograda i njegovih osobnosti bitnih za period okupacije.

Poglavlje *Reichfestung Belgrad – Tvrđava Beograd* obuhvata složen sistem nemačkog okupacionog aparata u Beogradu, civilne i vojno-policijske organe kolaboracionističke uprave, kao i kaznonice i logore pod kontrolom istih. Autor je obuhvatio konkretne mere okupatora i kolaboracionista uperene prema stanovništvu, u vidu raznih zabrana, odredbi, različitih vidova represije i propagande, ali i svakodnevni život Beogradana pod okupacijom. U poglavlju *Vojno-civilni kondominijum: organizaciona struktura JVuO u Beogradu* obrađeno je ustrojstvo ravnogorske organizacije u Beogradu i okolini. Predstavljen je hronološki razvoj vojnog, civilnog i omladinskog dela organizacije u gradu, kao i većih jedinica JVuO u okolini prestonice. Deo *Metodologija rada beogradskih ravnogoraca* obrađuje načine na

koje je ravnogorska organizacija u Beogradu organizovala rad, gde se naročito ističu konspirativne metode, potom problematika vezana za logistiku i materijal. Naročita pažnja posvećena je sistemima veze, disciplini i odnosima između ljudi unutar organizacije u Beogradu.

Kadrovska pitanja vezana za Ravnogorski pokret u Beogradu obrađena su u poglavlju *Beogradski ravnogorac: Kadrovski potencijal JVuO u Beogradu*. U tom okviru obuhvaćena su pitanja vezana za vojnu, civilnu i omladinsku komponentu pokreta, potom za izgradnju kadrova, kadrovske profile, mobilizaciju, promene u hijerarhiji i unapređenja. U poglavlju „*Uši, oči i osećanje*“: *Obaveštajni rad ravnogorske organizacije*, autor je krenuvši od značaja obaveštajne delatnosti u okupiranoj Evropi i međuratnoj Jugoslaviji izložio razvoj ravnogorske obaveštajne službe u Beogradu i njen rad prema okupatoru, kolaboracionistima, komunistima, građanstvu i susedima, odnosno NDH i Mađarskoj. Problematika prikupljanja finansijskih, materijalnih i ljudskih resursa neophodnih za rad organizacije obrađena je u poglavlju *Sakupljanje i upućivanje materijalnih sredstava i ljudstva iz Beograda u druge jedinice JVuO*.

Značaj propagande za ravnogorsku organizaciju u Beogradu, njena organizacija kao i stavovi o sebi, saveznicima, komunistima, kolaboracionistima i okupatorima, obrađeni su u delu monografije „*Čitaj i daj drugome da čita*“: *Propagandna delatnost JVuO u Beogradu*. U ovom delu rada težište je i na distribuciji propagandnog materijala. U poglavlju *Oružane i neoružane akcije ravnogorskih ilegalaca* Ristanović počinje izlaganje oblicima otpora u ostatku Evrope, da bi se potom nadovezao na sabotaže, atentate i druge oružane akcije JVuO u Beogradu za vreme okupacije. Od ništa manjeg značaja jeste poglavlje *Beograd kao „diplomatsko predstavništvo“ JVuO* koje razmatra političku i ideološku komponentu pokreta, ali i kompleksne odnose sa saveznicima, vladom u emigraciji, komunistima, okupatorom i kolaboracionistima. Represija okupacionog aparata nad ravnogorcima analizirana je u poglavlju *Beogradski ravnogorci na udaru Gestapoa*, gde su obrađeni organi represije kao i akcije hapšenja u periodu 1941–1944. U poslednjem poglavlju *Planovi za zauzimanje Beograda i uspostavljanje vlasti* autor, krenuvši od uloge pokreta otpora u Evropi u završnim operacijama, izlaže planove ravnogoraca za oslobođenje i novi posleratni poredak, završivši